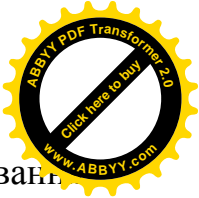

Лопушан Т.Д.
*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури та українознавства
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*

Стулова Л.В.,
вчитель української мови та літератури НВК №7 - Уманського навчально-виховного комплексу «Загальноосвітня школа I – III ступенів №7 - колегіум»

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МІСТЕРІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА «ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ»

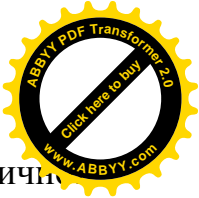
Містерія Тараса Шевченка «Великий льох» належить до числа тих художніх текстів, які, увійшовши до класики національної світової літературної спадщини, не втрачають своєї актуальності, новизни звучання і найширших можливостей щодо інтерпретацій представниками нових і нових поколінь літературознавців. Власне, маємо справу з глибинною філософською візією поета, яка спрямована на пробудження національної свідомості народу, пристрасним закликком до українства відкинути злиденне животіння і повернути волю і гідність. Не випадково одразу після написання твору у жовтні 1845 року, ще до арешту поета 5 квітня 1847 р., уривки твору починають поширюватись у рукописних списках і набувають надзвичайної популярності у колі учасників Кирило-Мефодіївського братства. Зокрема під час арештів їх було відібрано у В. М. Білозерського та М. І. Костомарова. Високо поцінував містерію один з перших її читачів О. С. Афанасьєв-Чужбинський: «Дивные вещи были у Шевченка! Из больших в особенности замечательны: «Иоанн Гус», поэма, и мистерия без заглавия. В первой он возвысился, по моему мнению, до своего апогея, во второй, уступающей «Гусу» по содержанию, он рассыпал множество цветов чистой украинской поэзии» [1; 8]. Однак імперська «оцінка» твору була однозначно ворожою. Навіть вже за часів радянської імперії «Великий льох» замовчувався, були спроби його потрактування у «єдино правильному» класовому контексті. В академічному виданні 8-томної «Історії Української літератури» вчений-

шевченкознавець Є.П. Кирилюк підсумовує такі спроби прилаштування шевченківського тексту до вимог панівної ідеології: «Шевченко бачив першу причину зла в присязі Богдана Хмельницького на підданство цареві в січні 1654р. в Переяславі. Поет не міг свого часу дати об'єктивну й всебічну оцінку цього історичного акту» [4; 328]. У загалом детальному біографічному «Літописі життя і творчості Т. Г. Шевченка» (1964) за авторством В. Анісова та Є. Середи поема «Великий льох» зовсім випала із творчої спадщини поета. Хоча там і зазначено, що 20 жовтня 1845 р. Шевченко перебував у с. Мар'їнському і написав там поему «Єретик», а 23 жовтня поет вже перебував у Миргороді, звідки писав лист до А. і П. Родзянків, але про написання 21 жовтня містерії зовсім не згадується, хоча про це свідчить датування за автографом у збірці «Три літа» (після «Стоїть в селі Суботові...»). Відсутній текст «Великого льоху» і в «Кобзарі», ілюстрованому народним художником УРСР Василем Касіяном, що побачив світ 1980 року в видавництві «Дніпро» Тож, як зауважує літературознавець Андрій Скоць: «Найбільше клопоту радянському літературознавству завдав Шевченко саме цією поемою-містерією. Ніяк не вкладалася вона в прокрустове ложе марксистсько-ленінської ідеології та методології» [6; 58].

Звісно, спроби дослідження твору мали місце в українському радянському літературознавстві, зокрема у працях Ю.Івакіна «Стиль політичної поезії Шевченка» (1961), «Коментар до «Кобзаря». Поезії до заслання» (1964), О.Білецького «Ідейно-художнє значення поеми «Великий льох» (1965), В.Бородіна «Над текстами Т.Г.Шевченка» (1971) тощо. Пильну увагу до твору виявляли представники української діаспори Л.Білецький, Д.Донцов, В.Дорошенко, С.Смаль-Стоцький, П.Савчук, О.Смотрич та інші.

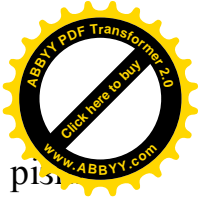
І лише за часів незалежності містерію було введено до шкільної програми, а інтерес до неї з боку літературознавців посилювався і як до об'єкту суто естетичних студій і як до значущої складової активно твореного Шевченком «національного міфу». Багато в чому саме завдяки появі у його доробку такого твору як «Великий льох» стало можливим формування

національної самосвідомості українства на засадах відродження генетичної пам'яті народу, його само ідентифікації як окремішньої спільноти, відмінної від активно насаджуваної імперськими державними інституціями ідеї великоруської єдності, заґрунтованої на власних онтологічно-екзистенційних та морально-етичних підставах.

Завдяки цьому уже протягом багатьох десятиліть історична постать Тараса Шевченка та ідеї, що знайшли своє втілення в його літературному доробку були й залишаються вічною та неперехідною цінністю українського народу, могутнім виховним засобом формування його національної свідомості, виразним чинником боротьби за незалежну соборну Україну. Адже, як зауважував І.Я. Франко, у своїй програмній статті «Література, її завдання і найважливіші ціхи»: «Тисячні естетичні правила поставали і щезали в протягу століть – для нас вони зовсім пропали і стали пустою формою; головне діло – життя; значить, література і життя мусять стояти в якійсь тісній зв'язі. <...> Ціль її, очевидячки, така: вказувати в самім корені добрі і злі існуючого порядку і витворювати з-поміж інтелігенції людей, готових служити всею силою для піддержання добрих і усунення злих боків життя, – значить, зближувати інтелігенцію з народом і зігрівати її до служби його добру. Без тої культурної і поступової цілі, без тої научної підкладки і методу... література стане пустою забавкою...» [7; 83-84].

Саме такі твори як містерія Тараса Шевченка «Великий льох» може стати тим потужним виховним чинником, який сприятиме духовному та естетичному розвою української молоді. Адже духовно-творчий потенціал юного покоління – один із найцінніших ресурсів країни. Як і інші життєво важливі ресурси, його потрібно формувати, плекати й раціонально використовувати. Проблема вивчення духовно-творчого потенціалу особи, його формування та реалізації – винятково актуальна і розв'язання її є одним із фундаментальних напрямків психології, соціальної педагогіки та соціології. Ця проблема має багато парадигм, найвідомішими з яких є психоаналітична, біхевіористська, соціально-діяльнісна, гуманістична,

когнітивна, структурно-функціональна та системна, які відображають різні концептуальні підходи до обґрунтування теорії особистості [3; 150].

Значення творчості Т. Шевченка у справі формування національної свідомості та розбудову української нації в модерну добу вже неодноразово ставало об'єктом дослідження науковців І. Дзюби, О. Забужко, В. Шевчука, Є. Маланюка, Б. Рубчака, Д. Наливайка, Т. Мейзерської, Ю. Барабаша, С.Задорожної, О. Гриценка, Є. Нахліка, Г. Грабовича, Є. Сверстюка, Я.Розумного та ін.

Вивчення поеми-містерії Тараса Шевченка «Великий льох» містить у собі великий потенціал, коли мова йде про виховання в учнів інтересу до історичного минулого рідного краю, почуття національного самоусвідомлення юної особистості.

Розпочинати роботу над твором варто з пояснення змісту дібраного поетом епіграфу зі святого письма, у якому закладено ключ до авторського розуміння бездержавного становища українства: «Положилъ еси насъ [поношеніе] сосѣдомъ нашимъ, подражненіе и поруганіе сущимъ окрестъ насъ. Положилъ еси насъ въ притчу во языцѣхъ, покиванію главы въ людехъ» (Псалом 43, ст. 14 и 15). Спираючись на факти з біографії поета учням варто навести уривок з листа до А. Г. та Н. Я. Родзянок від 23 жовтня 1845 р., у якому Шевченко писав, що в Миргороді він через хворобу «ни разу еще не выходил из комнаты, и ко всему этому еще нечего читать. Если бы не Библия, то можно бы с ума сойти... Попробовал было стихи писать, но такая дрянь полезла с пера, что совестно в руки взять... Дочитываю Библию, а там... а там... опять начну». Час написання листа фактично співпадає з датуванням «Великого льоху». Крім того слід такою звернути увагу на переспіви Шевченком «Псалмів Давидових», серед яких подибуємо і 43-й, з якого взяті рядки епіграфа. У Шевченковому перекладі вони звучать так:

Покинув нас на сміх людям,
В наругу сусідям,
Покинув нас, яко в притчу
Нерозумним людям.

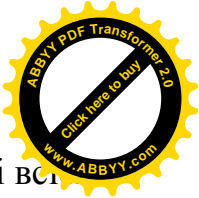
І кивають, сміючися,
На нас головами,
І всякий день перед нами
Стид наш перед нами.[8; I; 338]

Головним виховним моментом у роботі над епіграфом має стати акцентування уваги на незламності власної віри народу як основи його буття і запоруки майбутніх перемог, відродження минулої слави.

Власне, багато в чому композиція містерії також перегукується з псалмом: давня слава – упослідження народу – відродження духу як запорука визволення і щасливого майбутнього. Під час аналізу тексту вчителю варто вдатися до актуалізації знань учнів з історії України, використовуючи між предметні зв'язки, запропонувати підготувати повідомлення про Хмельниччину, переяславську раду, роль Петра I та Катерини II у остаточному знищенні українських козацьких вольностей.

Дев'ятикласникам можна запропонувати створити презентації, у яких виявити чітко сформовану громадянську позицію щодо проблеми політичної свідомості, її втрати, що призвело українство до національного поневолення, а це було і є питанням усіх питань. Учнівські презентації доводять і те, що вони відкрили для себе іншого Шевченка – державотворця, правозахисника носія національної ідеї. Слушними стануть роздуми учнів з приводу того, чому одна людина поклала на себе велику відповідальність – вболівати за долю своєї країни прагне повернути увагу спільноти до її проблем? Чи не краще було б скористатись народною мудрістю «Моя хата скраю, я нічого не знаю»? Але ж воздасться за ділами його, – та коли то буде ?!

З великим інтересом учні презентують роботи груп істориків, теоретиків, літературознавців, бо з позиції сучасного громадянина розуміють важливість піднятої проблеми велику трагедію України втрату нею державності, національної незалежності. А дослідники-літературознавці, презентуючи розуміння сюжету містерії, показують провини «трьох душ» і роблять виважені висновки: присяга Богданова отруїла всіх підступністю, зрадою, тому вода у відрах перетворилася на отруту, від якої помер увесь рід

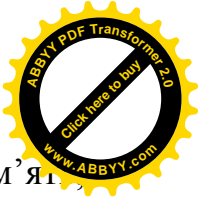
Прісі. Учні висловлюють думку про те, що смерть роду – символ смерті всієї України, всієї нації, – те чого домагалися правителі царської Росії: знищити з коренем український народ.

Учні схиляються до думки, що фантазмагоричні три частини містерії є своєрідною загадкою, яку треба розгадати за допомогою автора, що залишив дві «підказки»: поезію «Розрита могила» та епілог до містерії «Стоїть в селі Суботові», який довгий час вважався окремим твором, але за часом свого створення і змістом логічно є частиною «Великого льоху».

У цьому контексті варто детально попрацювати з учнями над питанням жанрової природи твору. Звернувшись до літературознавчого словника, пропонуємо визначення: «Містерія (грецьк. *mysterion* – таїнство, таємний релігійний обряд на честь якогось божества) – західноєвропейська середньовічна релігійна драма, що виникла на основі літургійного дійства» [5; 462]. Отже, школярі мають усвідомити, що для цього твору характерна певна традиційна форма, що співвідноситься з літургійним дійством і насиченість символічними образами, тлумачення яких можливе лише через звернення до фольклорних та біблійних джерел.

Слушним у цьому контексті є зауваження Ю.Барабаша, щодо того, що «Сформована на ґрунті літургійного священнодійства і присвячена, головню, доленосним подіям християнської історії – народженню, смерті й воскресінню Ісуса Христа, містерія імпліцитно несла в собі зерно типологічної схожості з так званим другим Старим Завітом, тобто з «еллінською», античною міфологією, зосібна з діонісійським міфом вмирання і відродження, а через нього, опосередковано і з глибиннішими шарами міфологічної свідомості; зрозуміла річ, цей елемент у містерії був трансформований і переосмислений у дусі християнського віровчення» [2; 7].

З'ясувавши, що образ могили є ключовим у творі, діти роблять узагальнення, власні висновки: йдеться про козацьку могилу-курган, а не про могилу на цвинтарі. Цей сакральний об'єкт широко розповсюджений в українському фольклорі та демонології. Дев'ятикласники створюють

асоціативний ряд до словосполучення «козацька могила»: предки, пам'яті, сум, втрата, скарб, схованка, історія, боротьба за волю.

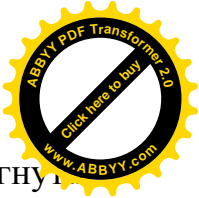
Згідно народних уявлень могили козаків-мучеників охороняються заложними мерцями, а скарби, сховані у них несуть для шукачів лише неприємності: миттєву загибель, смерть усього роду, божевілля, страждання тощо, про що свідчить текст:

Розламали,
Та й перелякались!
Костяки в льоху лежали
І мов усміхались,
Що сонечко побачили.
<...> А ісправник
Трохи не сказився!
Що нічого, бачиш, взяти,
А він же трудився!
І день і ніч побивався
Та в дурні й убрався. [8; I; 303]

Божевільна поведінка царського служачки є натяком на випущене з могили прокляття, що має принести загибель пригноблювачам спадкоємців козачого роду – імперській владі, а остаточним результатом плундрування могил має стати, на думку Шевченка, відродження української державності:

Не смійтеся, чужі люде!
Церков-домовина
Розвалиться... і з-під неї
Встане Україна.
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!.. [8; I; 306]

Містичний зміст має повторюване у творі число 3. Зі свого читацького досвіду учні знають, що воно часто використовується в українському фольклорі. Три душі, три ворони, три лірники, що збираються на могилі, перехресті доріг та інших подібних місцях, які вважаються сакральними, місцями сили, де до тих, хто їх шанує, приходять вище знання, просвітлення, також часто вживаний фольклорний образ. У народних казках саме від таких персонажів герой найчастіше отримує таємні знання, які дають йому

можливість здійснити свої наміри, відновити втрачене здоров'я, досягнути благополуччя, влади тощо.

Кожна частина тексту несе своє закодоване послання до читачів. Три невинні душі караються за свої несвідомі гріхи, літаючи світом аж до того часу, коли на нашій землі запанує воля. Цей мотив перегукується з Шевченківською візією власного переходу до іншого світу, змальованого у «Заповіті»:

Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу... отойді я
І лани і гори –
Все покину, і долину
До самого Бога
Молитися... а до того
Я не знаю Бога [8; I; 350].

Так само не можуть долучитися до божественного абсолюту душі мимовільних грішниць, поки не окроплено кров'ю їхні мимовільні провини.

У другій частині «Три ворони» відтворено алегоричні образи найбільш реакційних сил України, Росії і Польщі. Образ ворони є у народній міфології втіленням нечистого птаха, який живиться мертвечиною. Втім ворони у даному випадку є ще й втіленням абсолютного зла, яке переслідує не лише українство, але й поляків та росіян. Але саме український його інваріант є найгіршим. Крім того ворони, що перебувають на межі життя і смерті, світу буття і небуття, володіють за народними уявленнями сакральними знаннями, а тому пророкують прихід у світ двох близнят-антагоністів, двобій яких має принести українству бажану волю:

Сю ніч будуть в Україні
Родиться близнята.
Один буде, як той Гонта,
Катів катувати!
Другий буде... оце вже наш!
Катам помагати.
Наш вже в череві щипає...
А я начитала,
Що, як виросте той Гонта,

Все наше пропало!
Усе добро поплюндрує
Й брата не покине!
І розпустить правду й волю
По всій Україні! [8; I; 298]

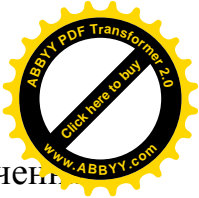
Варто наголосити учням на пророчості цієї Шевченкової візії майбутньої братовбивчої громадянської війни, яка стане визначальним моментом вітчизняної історії ХХ століття.

У розділі «Три лірники» в образах калік-співців поет безжалісно викриває слабкість та недолугість української інтелігенції, що здатна лише на оспівування героїчного минулого і то в межах дозволених імперською владою. Разом з тим надзвичайно виразним є образ «мордатого» московського начальства та царського ісправника, розлюченого невдалими розкопками та лірницькими співами:

«Я вам дам Богдана,
Мошенники, дармоеды!
И песню сложили
Про тако[го] ж мошенника...» [8; I; 303]

У цих словах Шевченко тонко передає загальне ставлення метрополії до колонізованого українства, як до потенційних зрадників загальноімперської справи. Цей комплекс століття по тому чітко артикулював І.Багрянний у своєму листі-памфлеті «Чому я не хочу повертатися на рідину?» Розкриваючи перед світовою спільнотою облудність радянської пропаганди щодо земляків-українців, які у роки другої світової війни в силу різних обставин опинилися на еміграції, він підкреслює, що поняття батьківщина-Україна та радянська «родіна» зовсім різні для українства, і любов до першої уживається у їхніх душах з ненавистю до імперії.

Крім уроків, присвячених вивченню містерії «Великий льох», великий виховний вплив на учнів мають інші форми роботи над твором Шевченка, що проводяться в позаурочний час. Наприклад, «сократівський діалог», що розвиває самостійне та вдумливе («критичне») мислення, сприяє

самопізнанню, виявляє і з'ясовує ціннісні орієнтири. Особливого значення набувають відкриті запитання типу:

- Як ти можеш інакше сформулювати свою позицію ?
- Що дало тобі підстави зробити такий висновок ?
- Які аргументи ти можеш навести на підтвердження своєї позиції?

Запитання з використанням псевдовисновків або протилежних позицій.

Закриті питання, у яких учитель пропонує учням варіанти відповідей.

Це дає можливість учням розкрити їхні позицію, розвинути навички аргументації, самостійно зробити узагальнення і висновки, висловити моральну та політичну оцінку «розкопаного» історичного минулого України.

Отже, вивчення в школі містерії Тараса Шевченка «Великий льох» має надзвичайно потужний виховний потенціал, коли мова йде про патріотичне, естетичне та моральне виховання підростаючого покоління. Текст твору надає широкі можливості для використання компаративного аналізу, пошуку фольклорних першоджерел, розвитку філософського світобачення, вміння робити широкі узагальнення і висновки не лише щодо історичного минулого нашого народу, але й його перспектив.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Афанасьєв-Чужбинський, О. Спомини про Т. Г. Шевченка / О.С.Афанасьєв-Чужбинський // Русское слово. – 1861. – № 5. – С. 8-12.
2. Барабаш, Ю. Поема-містерія Тараса Шевченка «Великий Льох»/ Ю.Барабаш // Дивослово. – 2001. – № 4. – С. 7-10.
3. Вербець, В. Формування та реалізація духовно-творчого потенціалу / В.Вербець // Соціальна психологія. – 2004. – № 3 (5). – С.150-162.
4. Історія української літератури [Текст]: у восьми томах. Т.3. Література 40-60-х років XIX ст. / М. Д. Берштейн [та ін.]; ред. Є.П. Кирилюк; АН УРСР, Інститут літератури ім.Т.Г.Шевченка. – Київ: Наукова думка, 1968. – 515 с.

5. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. К.: ВЦ Академія, 1997. – 752 с.
6. Скоць, А. До проблеми періодизації творчості Т. Шевченка // Дивослово. – 2006. – № 3. – С. 58-62.
7. Франко, І. Література, її завдання і найважливіші ціхи // Історія української літератури критики та літературознавства. Хрестоматія. Книга друга: Навчальний посібник // Упоряд. П.М.Федченко. – К.: Либідь, 1998. – С.77-85
8. Шевченко Т. Твори: У 5-ти томах. – К.: Дніпро, 1970. –Т. 1. – 408 с.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається проблема виховного потенціалу поеми-містерії Тараса Шевченка «Великий льох». Стверджується, що саме завдяки появі у доробку поета такого твору, стало можливим формування засобами літературної освіти національної самосвідомості українства на засадах відродження генетичної пам'яті народу, його самоідентифікації як окремішньої спільноти, відмінної від активно насаджуваної імперськими державними інституціями ідеї великоруської єдності, заґрунтованої на власних онтологічно-екзистенційних та морально-етичних підставах.

SUMMARY

The article addresses the problem of the educational potential of the poem - the mystery of Taras Shevchenko "Big cellar ." It is alleged that due to the appearance of the poet's works of such a work is made possible by means of the formation of literary education the Ukrainian national identity based on the revival of the genetic memory of people, their identity as particularised community other than the active propagation imperial state institutions Ideas Great unity, grounded in their own ontological - existential , moral and ethical grounds.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается проблема воспитательного потенциала поэмы – мистерии Тараса Шевченко «Великий погреб». Утверждается , что именно благодаря появлению в наследии поэта такого произведения, стало возможным формирование средствами литературного образования национального самосознания украинского народа на основе возрождения его генетической памяти, самоидентификации как отдельного сообщества, отличного от активно насаждаемой имперскими государственными институтами идеи великорусского единства, основанных на собственных онтологически-экзистенциальных и морально-этических основаниях.